

ЛИЧНОСТТА НА ПИСАТЕЛЯ

Към характеристиката на изобразителния стил в Житието на Ромил Видински от Монах Григорий

Константин Мечев

Малко изтъкван досега като писател със свое място в развитието на средновековната българска литература, Монах Григорий, биографът на своя учител Ромил Видински,¹ е в същност оригинално явление в литературния живот у нас през втората половина на XIV в. Наистина писателското му дарование не е така и толкова ярко, каквато е художническата дарба на именитите му съвременници Евтимий Търновски и Григорий Цамблак,² но, от друга страна, неговото „лично“ присъствие в творбата му е така значително и толкова разностранно, та би могло да се говори за Григориев — на Монах Григорий, изобразителен стил в развоя на българската литература от тази епоха.³ Такава склонност към „лична изява“ е рядкост не само за нашите литературни творци от XIV в., но и за цялото близо десетвековно развитие на средновековната българска литература.

Тези художествени, идейни и личностно-творчески особености и не толкова голямото познавателно значение на Ромиловия живопис не само за българската, а и за балканската история отпреди шестстотин години⁴ налагат текстът на Житието да бъде проучен по-грижливо преди всичко откъм литературна и психологическа страна — доколкото в този стил и смислов контекст намира израз личността на писателя. Основание за едно ново проучване на житието е и изпълнната се шестстотингодишнина от неговото съз-

¹ П. А. Сырку, Монаха Григория Житие преподобного Ромила, Памятники древней письменности и искусства, т. 136, СПб., 1900; В. С. Л. Киселков, Забравеният средновековен български писател Григорий, сп. Училищен преглед, г. XXIV, кн. 8; I v. Duǵev, Un manuscrit grec de la vie de St. Romill. Studia historico-philologica serdicensia. t. II, Sofia (Serdicae), 1940, p. 88—93; Ив. Дуйчев, Из старата българска книжнина, II, София, 1944, стр. XXIX, 401; К. Иречек, История на българите. Поправки и добавки от самия автор. Съгласен за печат Ст. Аргиров, София, 1939, стр. 288.

² Мнението за идентичност на монах Григорий и Григорий Цамблак са оборени убедително още от П. А. Сырку, пос. съч., стр. XVI сл.

³ Ив. Дуйчев, Болгарския лицевият рукопис XIV века (в книгата на М. В. Шеппина, Болгарская миниатюра XIV века, Москва, 1963, стр. 9) пише, че Григорий е пишел еднакво добре и на български, и на гръцки, поради което е трудно да се реши кой текст на Ромиловото житие е оригинал: българският или гръцкият. Тогава, през XIV в., се създават най-ярките произведения на гръко-славянската култура.

⁴ Duǵev, op. cit., p. 92.

даване: посочването на Монах Григорий за смъртта на деспот Углеш Серски (26 септември 1371 г.) е указание, че Житието е написано около това време. Както отбелязва П. А. Сырку, след тази година Григорий „сходит со сцены“¹.

*

От първостепенна историческа, познавателна и литературна важност е постепенно развиващата се в житийния текст личностна биография и душевност на писателя — цел, каквато Григорий преднамерено не е имал. На събития, свързани и със самия него, той се спира, доколкото това му помага да характеризира героя си Руско-Роман-Ромил, на когото в продължение на дълги години е бил непосредствен ученик и последовател. Именно този факт определя постоянното непреднамерено „вплитане“ на Григорий в разказа: за литературното тълкуване, обект от съществено значение, особено когато се касае за проникване в една индивидуална характерология, за която, що се отнася до средновековните български писатели, сме така слабо осведомени.

Като композиция житийното клише изисква изрична текстувална прослава на отличения с житиен помен светец — това трябва да проличи ясно още от първия ред, от първата дума. Като всеки запознат и работещ в житийния жанр творец Григорий не може да не се съобразява с това изискване. В заглавието на неговата творба обаче има един елемент, който засилва по свой начин емоционалната експресия: Григорий изрично отбелязва, че е Ромилов ученик. Така че още тук, в заглавието, без поза и преднамереност Григорий заговаря за себе си. При това той пояснява, че освен ученик на Ромил е и доброписец. Докато сведенията за отшелничество и „ученичество“ при съставянето на житията не са рядкост — защото и на дело обстоятелствата са бивали такива — автохарактеристиката на Григорий, че е „доброписец“, носи един по-широк смисъл от оня, който се влага обикновено в тази дума — така както я разбираме днес. Григорий в същност обяснява не че пише „красиво“, а че умее смислено, в определен ред и в определена система да изложи редица от мисли, преценки и съждения.

Преди да премине към същината на своята тема, Григорий счита за нужно да въведе в разказа си едно „теоретично въстъпление“ и чрез него да обоснове принципите си на „доброписец“. Това въстъпление също доближава до духовния свят на писателя, приближава до неговата личност. Монах Григорий е убеден, че нищо не е по-достойно от това, да бъдат описани деянията на живелите някога светци, защото техният живот може да послужи като мярка и образец, достойни за подражание.² В този „пункт“ на своята общотеоретична „биографична концепция“ Монах Григорий стои плътно до схващането на Григорий Цамблак, който също свидетелства, че е написал Похвалното си слово за патриарх Евтимий с практическа цел: да му се подражава.³

Като житиен похват и като художествена концепция тези моменти в двете жития не са естетическа новост, но синхронизирани с българската и с балканската история от края на XIII и началото на XIV в., се усеща непосредно, че те носят в себе си тревогата на епохата — тревога, продиктувана от настъпателната османска политика. Освен това сходството следва особено да се подчертае, тъй като призивите за подражание са във връзка с лица, току-що живели. От друга страна, те са продиктувани от лични впечатления: и два-

¹ П. А. Сырку, пос. съч., стр. XXXIII.

² Пак там, стр. I.

³ Emil Kałuzniacki, Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven, Wien, 1901, стр. 29.

мата Григориевци възхваляват и сочат за пример собствените си учители. Тези призови за подражание звучат убедително, понеже патриарх Евтимий и Ромил не са „старозаветни пророци“ или „евангелски дейци“, а живи до-вчера люде — и затова и най-възвеличаващата идеализация не е могла да затъмни въздействено биографичното в техния живот. Това потвърждава сам Монах Григорий, когато пише, че е добре подвизите на „необикновените“ мъже-страдалци да бъдат видени от хората с техните „умни очи“¹, тоест всичко, направено от тях, да бъде оценено от потомството чрез филтъра на чувството: най-точната везна за всяка нравствена стойност. Без Григорий да го е казал пряко, то се подразбира от само себе си: размерите на това въздействие ще са най-големи, когато то има домашен произход. На същото мнение след около тридесет години ще бъде и Григорий Цамблак.

За да пристъпи към своите внушения, Монах Григорий се е ръководил най-вероятно от максимата, че въпреки добрата воля на хората в своя ход времето затрива възпитаващите в добро човека дела, поради което те трябва да бъдат записани.² Това гледище е в съзвучие с народната мъдрост, на която Григорий никак не е чужд, а е заемал от нея, както е установил това още П. А. Сырку.³ Същевременно забелязва се съзвучие с класическото летописно правило, че времето е неумолимо: казаното отлита, а записаното остава. Водим от този нравствен и практически критерий за ценността на записания и предаден на поколенията жизнен пример, Григорий призовава тях, които ще четат в бъдеще неговата повест, да се отнасят към нея с доверие и да не помислят, както биха постъпили завистниците, че той я е написал за собствен прослава.⁴

Това авторско уточнение доближава не само до душевността на житиеписеца, но и до литературните нрави на епохата. От съществен интерес е съобщението за наличие на завистници: сведение, което Григорий едва ли съобщава случайно. По-скоро касае се за непосредствена проява на неговото осъзнато старание да бъде всякога справедлив. Както ще се види нататък (сам монах по битие), той не идеализира напълно и безкритично монашеството като институция и монасите като членове на тази институция. Той забелязва и не пропуска да маркира, че и между монасите имало не един и двама капризни. Колкото това и да му е било нужно за контраст, все пак по-естествено е да се приеме, че той стои близо до житейската правда, когато разказва как неговият герой Роман (Ромил) прислужва на изнервени монаси, на които той — дълготърпеливият — не може всякога да угоди, дори веднъж през зимата трябвало поради зла воля на обслужваните да спи на открито,⁵ но за това по-подробно ще стане дума по-нататък.

Уточнението, че Григорий е написал Житието на Роман (Ромил) не за своя прослава, не принадлежи само на него. По форма тя не е повече от стилизиран етикет. Съобразно с прогресивния в художествено и смислово отношение развой на българската литература от XIV в. обаче то е израз на стремежа да се оценява по възможност по-пълно и справедливо приносът на всяка личност за благото на обществото. Връзка с тази колкото литературна, толкова и социална концепция има и убеждението на Григорий, че тези, които осъзнават истинската цена на Ромиловия жизнен стремеж и реализиран подвиг да бъде високоправствена личност, ще бъдат уязвени в сърцата от жило⁶ —

¹ П. А. Сырку, пос. съч., стр. 1.

² Пак там, стр. 2.

³ Пак там, стр. XV.

⁴ Пак там, стр. 2.

⁵ Пак там, стр. 11.

⁶ Пак там, стр. 2.

изразен и стилин похват с важно характеризиращо предназначение и в творчеството на Григорий Цамблак, особено в неговото бележито Похвално слово за патриарх Евтимий.¹

С принципните си становища, изложени дотук, Монах Григорий жее да „приблужи“ своя читател до същината на своята художническа цел: да го запознае отблизо с една необикновена човешка биография или по-точно да покаже как при наличие на високи нравствени стремежи величието се ражда и създава в бита на ежедневието. А защото произведението му е било предназначено и за прочит, в своя разказ Григорий не пренебрегва и собствената си личност, а от време на време я разкрива повече или по-малко. Към подобен творчески и изобразителен подход са го насочвали както обикновената човешка делнична практика, така и усетът му на художник. По тези причини Григорий е сметнал за целесъобразно да пренебрегне и обяви за невалидна заличаващата личността на твореца граница на авторската анонимност.

Приключил с въстъпителната теоретично-принципна част на житието, Монах Григорий преминава към „фактическия“ предмет на своята повест. Както и трябва да се очаква, родното място на един заслужил прозвището „преподобен“ трябва да се прослави. Така в съгласие с установената през средновековието житиеписна практика постъпва и Григорий. Краткото, но съдържателно известие за родното място на Григорий гласи дословно: — *изнесе оубо сего добелаго славеишии град, бднь, нже къ нстроу лежешин, его же и пини страну не погрешнть, кто наредш.*²

Това начало от „конкретния текст“ на Житието е от значение за разкриване на важни страни от личността на Монах Григорий. Дали е бил той някога във Видин или не — преки данни няма. Увереността му обаче, че който нарече този град — както него самия, така и околността му — „хранителница“ на страната, сиреч на България, няма да сгреша, навежда естествено на мисълта за българското народностно съзнание на Григорий — елемент, който в неговия житиен разказ „присъствува“ неведнъж. Разбира се, като се изразява така за Видинската покрайнина, бидейки религиозен човек, Григорий е имал пред вид не по-малко и духовното светило Ромил — светило, изгряло именно там, във Видинско. Въпреки това обаче неговите думи носят по-голям товар от прекия си смисъл, което е указание, че при дългогодишното им сътрудничество и взаимен живот Ромил е говорил на ученика си за плодородието на земята в своя роден край. Едно продължително съжителство никога не може да изтрае и да се крепи на една струна.

В народностен и патриотичен план може да се тълкува и пояснението на Григорий за произхода на Ромил от родители средноимотни, което обаче не им пречело да са благочестиви християни и да подаряват според възможностите си на бедните.³ Народностното и патриотичното се състои в това, дето дори и в обикновената българска среда — майката на Ромил е българка и сигурно по нейно настояване той бива кръстен при раждането му с обикновеното българско име „Руско“⁴ — се раждат духовни кърмилници. Тази мисъл се подкрепя от автора на житието с една обикната в житийната схема хипербола: младият Руско бил наричан в родния си град „отрокостарец“, т. е. младеж, надарен с необикновена мъдрост.⁵

¹ Е. Kałuzniański, op. cit., стр. 56.

² Сырку, пос. съч., стр. 3.

³ Пак там.

⁴ Пак там.

⁵ Пак там, стр. 4.

Въпреки ясния генезис на тази забележка тя въпреки това съдържа характеризиращи елементи и за автора си. Това се отнася най-вече до уточнението, че още като млад момък Руско, бъдещият Роман (Ромил), бил, така да се каже, в устата на хората. Образното слово — **нже в градѣ ономѣ живущихъ, нм же въ оустѣхъ прнсно обношаше се юнааго разоум же н прѣмудрость** — тук несъмнено е заето от народната речева практика, непретърпяла съществени лексически и смислови промени и до днес: и сега, когато за някого много се говори, казват, че е в устата на хората.¹

Видинската слава на Ромил (Руско) естествено не траяла дълго. Разбрал, че родителите му имат намерение да го оженят, той напуснал родния си град и отишъл в Търново, който в тази начална част на разказа си Григорий нарича **Торкон**.² За да избегне напълно сигурно нежеланата женитба, той решавал да се замонаши. С яснотата на протокол Григорий предава срещата-разговор на Руско с игумена на манастира „Богородица Одигитрия“ край Търново и запознава след това с ревностната служба на младия монах (за която се позовава на чужди сведения): **н съвнѣдетелствоуть мн нжел значела знающей его, іако от самого вндѣнія подаваше оубо оумь нмощнмь разоумети живуще въ доуши его смѣрене**.³ Този стремеж към фактическа пълнота и изчерпателност доказва, че Григорий се е постарал да изучи живота на своя герой, говори за познанствата му с монаси, осведомени за първите години от Ромиловото монашествуване. Доказателството в истинността на това познание се изразява чрез личното местоимение „ми“. От друга страна, това местоимение указва, че Григорий е написал житието на учителя си наскоро след смъртта му и че е събирал сведения за него още докато той е бил жив. Впрочем нужно е още да се добави, че и в този пункт Монах Григорий е предтеча на точната емпирична метода, прилагана в началото на XV в. от Григорий Цамблак, който пише за учителя си патриарх Евтимий: „За неговата пот и за неговите телесни подвизи свидетелствуват монасите от Студийската обител, които още живеят. Достоверни свидетели са и жителите на Лаврата на преподобния Атанасий и безмълвниците от цялата Атонска планина.“⁴

И двете извадки от житията са по смисъл паралелни с позоваванията в сегашните исторически трудове и изложения. Разбира се, касае се за едно начало, което поради историческата участ на българския народ ще се утвърди едва след четири столетия.

Пак по документален начин описва Григорий крайтърновската Света гора, за която знае, че някога там живеели много монаси, а също така, че и в негово време тя пак била населена — **множество ннокъ живѣше н даже н до нынѣ живоуть**.⁵ Не е невъзможно след смъртта на Ромил около 1371 г. Григорий да е посетил Търново и да е разговарял с монаси, някогашни другари на учителя му: такова допускане се налага от категоричността на Григорие-

¹ При познатата вече склонност на Монах Григорий към образните народни изрази тази заемка е съвсем естествена и е по своему белег за близостта на житиеписеца до народното мислене и за постепенното приближаване на житийната литература до народната мисловност и нужди, впрочем черта в по-голяма или по-малка степен присъща на българската житиеписна традиция още от нейното зараждане. Причината за това явление е добре позната: тя е в превратната и тежка съдба на българския народ.

² Сырку, пос. съч., стр. 5. Пак там, стр. XIII, Сырку дава и други форми: **Триново, Триноѣ, Трноко**. За формата **Торкон** смята, че е заета от някакъв неизвестен хронограф. В т. нар. „Задонщина“ — вж. Повести о Куликовской битве, Москва, 1959, стр. 13, се среща форма **Торнаву**, близка до сегашното диалектно произнасяне на името — Търново. Срв. К. Иречек, История на българите. Поправки и добавки, стр. 298.

³ Сырку, пос. съч., стр. 5.

⁴ В. Сл. Киселков, Митрополит Григорий Цамблак, София, 1946, стр. 37.

⁵ Сырку, пос. съч., стр. 5.

вите твърдения. Начинът, по който се цитират сведенията за Търново, подсказва, че българската столица е била посетена от Григорий, така да се каже, с „изследователска цел“.

Подробното изучаване на „търновския период“ от живота на Ромил е било важно за Григорий с оглед на задачата му да даде възможно по-пълнен и точен портрет на почитания от него изтъкнат подвижник и исихаст. В Търново Ромил проявил една от големите си и свойства само на него способности: да лови риба при всякакви условия и да я предоставя за храна на нуждаещи се именно от такова ядиво монаси.¹ С това занятие ще се прочуе той после и в Парория — затова на Григорий е било „нужно“ да познава началото, още повече, че заради неибикновеното си риболовно умение преименуваният най-напред в Роман Руско заслужава похвалното име „Добро роман“.

Що се отнася до „художествената същност“ на темата за ловената от Роман риба, тя се „реализира“ в символа: както Роман-Ромил е бил голям ловец на риба, по същия начин би трябвало „да хваща“ сърцата на другите — запознати с живота му — неговото себеотрицателно служене на бога. Или, казано другояче, чрез превърнатия в художествен образ бит Монах Григорий се стреми да внуши съкровени свои мисли, главната от които е: смисълът на човешкия живот се състои в служба за полза на другите. В християнството тази мисъл е конвенционална, съществено в случая обаче е, че за Григорий нейната основа не е само теоретична, разсъдъчна, а е преимуществено практическа, материална. Към обобщението си той е тръгнал от едно най-обикновено човешко делово умение — да се лови риба. По такъв начин Григорий „се представя“ като автор, който умее да свързва в едно частното и общото, теоретичното и конкретното — като при това сполучливо надмогва битоописанието.

Честта и славата на Ромил в търновския манастир „Света Богородица“ са големи и на тях особено много се радва игуменът.² На Роман обаче в този манастир се сторило шумно и понеже обичал самотата и като всички истински монаси-исихасти бил неизчерпаем източник на сълзи,³ щом научил за новозиграждащия се в Парория от Григорий Синаит манастир, веднага се отправил нататък. Григорий пише, че на неговия учител се искало да има криле, за да литне и да пристигне колкото се може по-рано в Парория: **НАЩЕ ВЪЗМОЖНО БЪ ЕМОУ КРИЛЪ ВЪЗЕТН И ВЪЗДОУХЪ ПРЪЛЕТЪТН И ТАМО** (Парория — К. М.) **ВЪЗКОРЪ ОБРЪСТНСЕ**.⁴ Макар и прозаично по форма, това „съобщение“ поразително наподобява народния песнен стил. Емоционалният тон идва от това, че Ромил сам лично разказвал за този свой стремеж на Григорий: **СНЩЕ АЗЪ СЕГО ПОВЕДАЮЩА ОУСЛЫШАХ**.⁵

Все в този народностен мисловен кръг е и уточняващата забележка на Григорий, че щом веднъж научил за Парория, Роман с тялото си бил в Загора (България), а с душата си в Парорийската пустиня: **ОТОЛЪ ОУБО ТЪЛО**

¹ Сыр к у, пос. съч., стр. 6.

² Пак там.

³ Пак там.

⁴ Пак там, стр. 7.

⁵ Пак там. Би могло да се говори за приемственост в посока: Ромил—Григорий в уважението към народната мъдрост, на нейната идентификация със съкровени чувства на хора из просветените среди. Със съдържанието си разглежданият пункт от Житието на Ромил е своеобразен документ, че в някои отношения — макар и връзката да е твърде далечна — българският исихазъм от XIV в. може да се сравнява със сентиментализма в ново време. Пренесени отвън, и двете литературни течения бързо добиват български облик и служат всяко за епохата си на определени народностни и патриотични цели и принципи, главният от които е формирането на народностна и национална българска литература.

нмаше загоріе, доушоу же поуѣзѣніи парорійскаа.¹ Решението си обаче да напусне Търново Роман не взема веднага: спира го обичта към игумена, страхува се да не би, като му съобщи решението си, да го окърби. Но веднъж възникналата мисъл съзрява в убеждение и Ромил предприема решителната крачка — тръгва за Парория. Или, както Григорий се изразява, — **нѣ обаче на мнозѣ оутѣзѣднѣсе помысль отхождѣніа.**²

Новото и същественото като изобразителен стил в разглеждания пасаж е забелязаното и маркирано естествено движение на мисълта — движение, при което „чудодейственото“ изобщо не присъства. Впрочем в основата на смисъла си целият текст на Григорий е освободен от необикновеното, подход, с който се поставя ново идейно и художествено начало в развитието на средновековната българска литература. Тя постепенно се приближава до естествените човешки психологически състояния и до техните подбудителни причини.

Без да се отива зад естествения смисъл на средновековната лексика, като израз на земната Ромилова психология следва да се приеме отбелязаната от Григорий подробност, че когато учителят му тръгнал за Парория, взел със себе си своя връстник и „с ъ т а й н и к“ Иларион.³ За да легитимират автономията на една личност, не е нужно тези тайни мисли да „излизат“ много извън кръга на обикновеното монашеско битие. Ето защо, като следи кривулните на Ромиловата мисъл и като ги регламентира чрез словото, Монах Григорий — желае ли това съзнателно или не — обогатява по свой начин психологическо-изобразителния диапазон на българската литература от преди шест века.

С пристигането на двамата монаси в Парория е изпълнено едно тяхно съкровено желание. По тази причина те разказват на манастирския игумен Григорий Синаит **вѣса ѣже о себѣ.**⁴ Така „сътайничеството“ на Ромил и Иларион е „издигнато“ на една по-висока степен: тяхната тайна е вече достояние на още един човек — на Григорий Синаит, когото те признават за свой манастирски ръководител. Тази постъпка е поднесена от Григорий като естествена проява на обикновения, ежедневен човешки бит. Както може да се съди от текста, този подход не е търсен от Григорий — той просто репродуцира разказа на самия Роман — явно рядко склонен да обяснява, което и каквото и да било за себе си, чрез намесата на свръхестествени сили.

Верността на тая характеристика се доуплътнява от сбитата и тъй съдържателна картина на Ромиловия живот в Парория, където той заслужава възвеличаващото прозвище „Добророман“⁵. Тук, в Парория, поради нуждата да се помага при изграждането на новия манастир, Роман носи греди (**бръвна**), дървета (**дѣвѣне**), гаси сурова вар (**варѣ мѣшаше водоу**), помага на готвачите в кухнята (**сокачинца**) и на работниците в хлебарницата (**хлѣбо-теорница**).⁶

Всичките тези толкова земни дела на Роман дават повод на Григорий да припомни някои съждения за християнските добродетели. Идейната посока на тази ретроспекция е да се свърже миналото с настоящето. Ето защо от гледна точка на търсената и изграждана тук характеристика на Григорий като писател, този опит — да се дирят сходства и свързващи линии между

¹ Сырку, пос. съч., стр. 7.

² Пак там.

³ Пак там.

⁴ Пак там, стр. 8.

⁵ Пак там.

⁶ Пак там.

минало и съвременност (XIV в.) — пак прозира поглед на литературен творец, за когото „земното знание“ стои в основата на всеки човешки успех. По необходимост езиковото вещество на тези разбирания обаче остава в основата си средновековно, със силно присъствие на религиозното. Съобразно с епохата, през която живее и твори Григорий, това е напълно естествено.

Най-сетне трудният строеж в Парория е завършен, монасите се уединяват в своите килии и започват „духовните“ си упражнения.¹ Григорий Синаит възлага всекиму подходяща работа. Тъкмо когато се „разпределят“ задълженията, той забелязва духовната мъдрост на Роман и решава да му възложи грижата за един престарял и „разслабен“ старец. По този повод Григорий директно се обръща към своя читател и настоява: „Тука слушай внимателно!“ — **НЪ ЗДЕ ВЪНМН МН РАЗУМНО.**²

Това императивно подсещане идва като естествен изблик и реакция на убедеността у Григорий, че му предстои да изложи факти и да съобщи мисли от първостепенна важност — самопреценка, в правилността на която той успява да убеди читателя на своето съчинение дори и днес: шест века, след като е било създадено. Разказът за грижите на Роман към нервния и с болен стомах стар монах е един прекрасен психологически и веществен-документален етиюд, предоставящ знание както за личността на Роман, така и за писателското умение на Григорий. По тази причина той заслужава да бъде подробно преразказан, за да види как интересното събитие и вълнуващото преживяване могат да оживят словото дори и на по необходимост свързания с църковно-религиозната стилистика и изразна догматика писател.

В Синаитовия парорийски манастир имало един престарял и изнемошял от телесни и душевни страдания монах. Неговата слабост обаче се дължала все пак не толкова на телесни болки, колкото на почти без прекъсване обладаващата го духовна ярост. Това правело помощта спрямо него от страна на по-младите и по-здрави монаси невъзможна. Григорий Синаит, който познавал умението на Роман да помага на болни,³ му наредил именно той да бъде прислужник на „разслабения“. Поруганията, на които бил подложен от болнавия старец Роман, са толкова много, поради което неговият биограф счита за подходящо да си послужи при оценката им с образния език на Иван Лествичник: „Пия всеки ден поругания и унижения като жива вода. . .“⁴ Особено тежко било това, че старецът страдал от стомашна болест и не можел да яде нищо друго освен риба. И ако през лятото на Роман било лесно — нощем поставял мрежи, а денем ловял рибата — зимно време работата му се затруднявала, защото в Парория било много студено и водата замръзвала навсякъде: по реки и по езера, при това замръзвала дълбоко — **ЕЪ ОБРАЗЪ КАМЕНЕ ПРЪТВАРАТНСЕ.**⁵ Зимите тогава — вероятно поради девствеността на странджанските гори — били много тежки и снегът оставал неразтопен чак до април. Когато за пръв път при такава тежка зима Роман останал без риба за стареца, не знаел какво да прави, но нуждата го научила. В духа на народното мислене Григорий пише по този повод: **НЪОВЪРЪТНТЕЛНА БО ЕСТЬ НОУЖДА Н КЪ МНОГЫМЪ ОУМНШЛЕНІОМЪ ВОЗВОДНТЬ ДОУШОУ.**⁶ Размисълът довел до

¹ Сыр ку, пос. съч., стр. 9.

² Пак там. Като стил този призив напомня вълнуващото обръщение на Паисий Хилендарски: **ВЪЗНЕМАМЪ ЕН ЧНТАЕАН Н СНАШАЕАН . . .** Вж. История славеноболгарская, подготвена за печат от Никола Филипов, б. г., стр. 17. Разглеждания пасаж от Ромиловото житие (И в. Ду й ч е в, Из старата българска книжнина, II, стр. 237) превежда „Но тук да видим разумно“. И при този превод обаче сходството с Паисий остава.

³ Сыр ку, пос. съч., стр. 9.

⁴ Пак там; И в. Ду й ч е в, пос. съч., стр. 237.

⁵ Сыр ку, пос. съч., стр. 10.

⁶ Пак там.

предизвикващото у Григорий възторг решение: след като разравял снега с лопата и разбивал леда с чук, Роман нагазвал с крака в ледената вода и я размътвал. Било му много студено, зъбите му тракали, но докато упоените риби не показвали глави в мътната вода, той не спирал да гази. Григорий изрично подчертава, че като разказвал за тази „чудна ловитба“ на Роман, умът му се възторгвал, пишещата му ръка изтръпвала, а очите му се изпълвали със сълзи.¹

Зад обикновената „тъжовна монашеска нагласа“ тук напират и рушат нейната шаблонна граматическа емоционалност свежи и естествени човешки чувства, защото наистина е достойно за състрадание мъчението при голям студ да се гази в снега и в леденостудената вода. „Чудната ловитба“ също има пряк и преносен смисъл. Преносният смисъл се състои в надмогването на физическата съпротива срещу студа със силата на волята.

Въз основа на разглежданото място от житието могат да се направят частични изводи за исихасткия етичен идеал, които се свеждат главно към следното: за исихастите пътят към желаното от тях „пряко общение“ с бога е минавал през изпитанията на земния живот. Превъзмогването на тези изпитания не всякога се е удавало на борещите се с тях. С разказа си за почти непосилното Романово страдание — да лови риба през зимата — Григорий добре доказва това. Неговото изложение обаче не се ограничава само с „обикновената стойност“ на емпиричния факт. Сам емоционална и впечатлителна натура, Григорий успява да съпреживее трагичната участ на своя учител и от това словото му се обогатява с вълнуващи чувства. Един от „показателите“ за силата на тези чувства е уточнението на Григорий, че когато се запознал с Романовите спомени, сам той заплакал.²

Изпитанията на Роман с „разслабения старец“ достигат своя връх, когато веднъж, недоволен от него, старецът го оставил през нощта навън. Тъй като било студено — **зиму бо бѣ времѣ**³ — навалял много сняг и сутринта Роман бил намерен затрупан от валежа полумъртъв. Подтекстът на този епизод носи преценката, че Роман издържал, водим от убеждението изпълнението на дълга да е всякога неотменно. Така Григорий отново „демонстрира“ не-принудено естествеността и правдивостта на своята търеща писателска мисъл.

Като следва естествената хронология на събитията, Григорий се стреми да извисява непрекъснатата личността на Роман — а чрез нея неволно и собствената си личност на творец. За илюстрация е подходящо да се използва известието, че след смъртта на нервния и всякога недоволен старец Роман не можел никак да понася безделието: **не трѣща самовластно ходѣти**.⁴ Нравственият извод е, че ежедневната среща с препятствия е възпитала душевността на Роман не толкова към смирение — макар че той много често пролива потоци от сълзи, — а към действие. От тази „нравствена мярка“ произтича или по-точно свързана е с нея художествената цел: ако не да се възвеличи, да се отдаде дължимото на действеното начало в човешката природа. Този нравствено-естетически принцип присъствува и упражнява своето „въздействие“ във всичките основни съчинения на Григорий Цамблак.⁵

¹ Сырку, пос. съч., стр. 10.

² Пак там, стр. 10.

³ Пак там, стр. 11.

⁴ Пак там, стр. 12.

⁵ Казано с терминологията на съвременната литературна критика, Монах Григорий е потърсил героичното в делника, в обикновения жизнен факт и детайл. Впрочем поради историческата съдба на българския народ в по-голяма или в по-малка степен тази черта е присъща на българската литература още от възникването на първите и по-значителни произведения. Така че като писател Монах Григорий е едновременно новатор и продължител на една установена преди него традиция.

Поради многобройни разбойнически нападения в Парория, при които били отвлечени и малките запаси от ръж на монасите,¹ Роман се завръща в България: и в загоре паку възвращахте,² като се настанява в местността „Мокри“, отстояща на един ден път от Търново. Без да е означено колко време е престоял Роман в новото си обиталище, не е пропуснато да бъде записано, че цар Иван Александър забранил на разбойниците и убийците да безпокоят „божиите раби в Парория.“³ Както изглежда, това не станало без влияние от страна на Роман. Заедно с Теодосий Търновски той трябва да е известен на българския цар за грабежите на парорийските „хусари“, които получили от Търново „гневно“ запрещение да престанат с издевателствата си. За това съдействие на българския цар пише в своите жития на Теодосий Търновски и Григорий Синаит, и цариградският патриарх Калист.⁴

Като писател Григорий предоставя тук за изводи значителен материал. Най-напред той свързва в едно монашески идеал и държавно управление. След това — мирната и добре уредена държава, която всява уважение и почит у разбойниците, е България, а не Византия. На трето място — именно българският държавен глава е в състояние да усмири разбойниците в Странджа планина. Както ще се види по-нататък, византийският скопелски кефалия се задоволява (очевидно такива са възможностите му) само да предупреди парорийските монаси, че в Странджа ще отидат мюсюлмани на лов за диви животни.⁵ С нищо повече той не може да им бъде полезен. Ако Григорий беше грък — сам обяснява, че пристигнал в Парория от Цариград⁶, — той едва ли би толкова величал българите и техния владетел⁷ въпреки наличието на прецедента, оставен от патриарх Калист.

По един внушителен начин Иван Александър смирява парорийските разбойници и Роман поема отново пътя за любимата си Парория.⁸ При него е вече и бъдещият му биограф. Между двамата се установяват отношения на близост, поради което оттук нататък в разказа си Григорий няма да пресъздава чужди спомени, а ще пише за онова, което сам е виждал, преживял, премислил и почувствувал. За доопознаване на неговото писателско умение това обстоятелство е от съществено значение. Вследствие на естествено наложилото се първо лице на повествованието житийният разказ зазвучава с една нова и свежа интонация.

Този елемент на съпреживяност се забелязва най-напред в ескиза на Григорий за обхваналата веднъж из един път Роман печал — според исихастите път за „приближаване“ до бога.⁹ Това станало така: когато група монаси били

¹ Сырку, пос. съч., стр. 12.

² Пак там.

³ Пак там, стр. 14.

⁴ В. Н. Златарски, Житие и жизнь преподобного отца нашего Теодосия, иже в Трнове постничествовавшего, съписано светейшим патриархом Константина града кир Калистом. СбНУ, кн. II (XX), 1904, стр. 14; срв. още Житие Григория Синаита, составленное Константинопольским патриархом Калистом. Посмертный труд П. А. Сырку, ПДПИ, т. 172, СПб., 1909, стр. 42. На съвременен руски език Житие Григория Синаита, превод на И. Соколов, Москва, 1904, стр. 66—68 и стр. 120—121.

⁵ Сырку, Монаха Григория, стр. 17.

⁶ Пак там, стр. 14—15.

⁷ Знае се, че доколкото византийците са обръщали внимание на българската литература, това е било винаги по политически съображения. Вж. Александър Милев, Гръцките жития на Климент Охридски, София, 1966.

⁸ Сырку, пос. съч., стр. 14.

⁹ Пак там, стр. 15.

на обща трапеза, Роман се оттеглил и се уединил в килията си. Но, както забелязал Григорий, още преди да се отдели от другарите, той бил **яко възхищен**. . . . **и оумь нмѣе нѣгдѣ въ мѣтаннѣ**.¹ Именно в такова състояние на напрегнатост той напуснал общата братска трапеза.

Отначало монасите сметнали, че причината за напускането на монасите ще да е някаква телесна потреба,² но времето минавало и Роман не се връщал. Тогава излязъл да го подири сам Григорий. **Нзѣдох аз на въздысканнѣ его** — пише той. Не можал да го намери, обаче го чул да плаче — **Аще бы жена некаа погребѣша своего мужа или едннородна сына**.³ Най-сетне, успокоен от сълзите, Роман се върнал, но не се докоснал до храната, а измолил общото съгласие на другарите си да си построи килия близо до реката, за да има възможност да лови риба: той отново прислужвал на нуждаещ се от такава храна старец.⁴

Въпреки стремежа на Григорий да възслави отшелническите склонности и добродетели на Роман, в същност се е получил един твърде битов по смисъла си разказ. В постъпката на Роман има много преднамереност: неговият плач му е нужен, за да си измолви правото да живее край реката и да лови риба. Риболовството се е превърнало за него в една особена страст. Малко невероятно изглежда, дето в парорийския манастир има толкова много монаси, които не могат да приемат никаква друга храна освен риба. . . След това битов характер има и сравнението на плача на Роман: той ридеа като осиротяла жена. Това сравнение едновременно издига и снизява емоционалната тоналност. За характеристиката на самия Григорий от значение е фактът, че въпреки всичко му желание да придаде на следването от Роман поведение смисъл на необикновена постъпка, това не му се удава: в края на описанието си съвсем в „делови план“ пише за риболовното умение на своя учител — **ловнѣ оубо рыбн н старцоу н отцоу своемуу**.⁵ Лично запознат с описаните събития, Григорий не може да се освободи от тяхната „материална прегръдка“.

Близостта на Григорий до земното проличава още повече от следващата част на неговата житийна повест — част, отнасяща се до известията на гръцкия скопелски кефалия до монасите в Парория. „И тъй, както ни беше добре и преживяхме — пише Григорий, — скопелският кефалия ни писа, че мюсюлмани ще дойдат там (в Парория — К. М.) на лов за дивни животни. Ето защо трябваше да се направи едно от двете: или да се скрием в (манастирската) кула. . . , или да напуснем манастира, както той ни съветваше за наша полза, загрижен за спасението ни. . .“⁶ Тези жални известия разплакали монасите, тъй като трябвало да напуснат своята така обичана „пустиня“.

Все пак обаче над монашеското тук надделява жизненото, битовото, дори би могло да се каже народността. Жизненото — то е във връзката на монасите с външния свят. Битовото — че на тях не им се иска да нарушат веднъж установеното: да живеят на определено място. И накрай народността — то се усеща в критическите упреци срещу скопелския кефалия, който въпреки добрите си намерения предлага на монасите истинска капитулация: да избягат или пък да се скрият в манастирската кула. И двата пътя са опасни, рисковани. Иван Александър постъпва другояче: той прогонва разбойниците. . .

¹ П. Сырку, пос. съч., стр. 15.

² Пак там.

³ Пак там, стр. 15—16.

⁴ Пак там, стр. 16.

⁵ Пак там, стр. 17.

⁶ Пак там.

Както и следва да се очаква, монасите не се скриват в кулата и Ромил, неговият близък другар Иларион и Григорий се отправят пак за „Загория“, сиреч за България,¹ където отново се настаняват в местността „Могкры“ на един ден път от столичния град Търново.² Без да е споменато името му, и чрез този епизод се въздава хвала на българския цар, който за Григорий е истинският защитник на парорийските монаси. Ако не са чувствували закрилата на владетеля, ако не са се усеждали българи по съзнание, тримата монаси не биха се отправили за България. Ето защо няма да бъде неестествено, ако се каже, че с много свои идейни аспекти Житието на Ромил Видински от Монах Григорий подготвя и гради в много отношения патриотичната линия в житийната проза на Григорий Цамблак и особено на неговото Похвално слово за патриарх Евтимий.

Това влияние на по-стария Григорий върху по-младия поставя в нова светлина въпроса за идейното и художественото развитие на българската литература през XIV и началото на XV в. и отделно по своему определя мястото на Монах Григорий в този недостатъчно проучен в естетическа насока от нашето историческо литературознание процес.

Пустинолюбието на Ромил обаче било безгранично и при първа възможност той отново се връща в Парория, където преживял далеч от „човешката суета“ пет години.³ Именно през тези пет години се преименувал от Роман на Ромил. Сюжетът на темата за пълното отшелничество на Ромил дава възможност на Григорий да покаже една нова страна на своето писателско умение. По спомену на Ромил той запознава за една негова среща с „бесовете“⁴. Отначало бесовете само се опитвали да сплашат Ромил и да го изпъдят от пустинята: за тази цел те му показвали устрашаващи светлини. Ромил обаче не се поддавал на заплахите. От своя страна бесовете стават по-настъпателни — започват да излъчват мълнии и гръмотевици: *мълніе и громовы*.⁵ Друг път хлопали подобно на движещи се кораби, понякога се получавало дори така, като че ли дърветата изпускали гласове: *Дрѣвеса гласы изснати*.⁶

Смисълът на тази демонология не напуска пределите на обикновените делнични и битови представи. Измъченото тяло и изострените нерви на Ромил са възприемали по хипертрофиран вид обикновените природни явления, особено бурята, мълните и гръмотевиците. Най-силната поетическа поанта в текста е „говорът“ на дърветата. Живял дълго време в гората, Григорий е имал усета да установи „душевен контакт“ с нея.

От друга страна, тези страдания на Ромил са великолепна художествена прелюдия на неизбежното: разрухата на Синаитовия манастир. Мюсюлманите обсаждат много пъти пирга и монасите нямали друг изход, освен да се разбягат и да запалят кулата, за да не се настанят там „богопротивни“⁷. Чудесното върви редом с обикновеното, но като преобладава трезвият поглед за света, за човешкия живот.

И пак пътят отвежда Ромил към „Загория“ — *изыде ис пуустинесе оное и къ загоріе пакы възвращаетсе*.⁸ Като пристигнал тук, избрал си за постоянно жи-

¹ Наименоването на България като „Загория“ се утвърждава след освобождението от византийското владичество през 1185 г. Като владетел на Загория титулува цар Калоян папа Инокентий III, Извори за българската история, т. XII, София, 1965, стр. 314 и др.

² Сыр к у, пос. съч., стр. 18.

³ Пак там.

⁴ Пак там, стр. 19. По този повод Сирку разсъждава на стр. XV.

⁵ Пак там, стр. 19.

⁶ Пак там.

⁷ Пак там.

⁸ Пак там, стр. 19—20.

велище пусто място, далече от града (очевидно Търново) и си направил колиба: **КОЛИБОУ ВЪДРОУЗНЬ.**¹ В България обаче разстоянията между населените места били малки, нямало големи „пустини“ като Парорийската. Където е да се установявал монах, при него идвали и други и той не можел да е истински отшелник. Навсякъде имало села.² По тази причина Ромил се установил в крайтърновската Света гора,³ която, отбелязва Григорий, **всѣдържителю богу по различных и многинх временех прнсны е рабы показа.**⁴

Наистина именно в тази „Света гора“ Ромил е започнал своята „монашеска кариера“, но възхвалата на това българско монашество и културно средище не се отнася само до Ромил като негов възпитаник. С току-що приведеното място: че на вседържителя бог през различни времена крайтърновската Света гора е дала истински служители, Григорий обобщава далеч по обхванат исторически път. В Света гора имало толкова много монаси, та от беседите си с тях Ромил изпаднал в състояние на изнемога: **сзлочеуаше же се и изнемагати емоу множицею многого радн събѣсѣдована прнхощещи ннокъ.**⁵

На Ромил обаче е нужна тишина и от българската той се отправя към атонската „Света гора“. Заедно с него напуска „Загория“ и Григорий — **и азъ самъ недостойный съжителства его от загоря прнхъдъ.**⁶ Дватамата пришели от България обаче не са „напуснати“ от „божието внимание“ — дори им се оказва помощ над всичко очаквано и допустимо: изпаднали в голяма нужда за прехраната си, те получават храна от един прокажен. Лично участвувал в срещата с алтруистично настроения болен от проказа, по този повод Григорий дава едно динамично описание, което го представя като добър психолог. От интерес е забележката, че когато получил от прокажения едва ли не цял чувал хляб, Григорий хукнал към Ромил — **оутекомъ въздыхъ къ преподавнмоу.**⁷ Това уточнение някак нарушава каноничната представа за монашеско благолепие.

Все в тази посока на конкретност, която му е природно и творчески присъща, върви разказът на Григорий и по-нататък. С живост и топлота повествува той за помощта, оказана от Ромил при постройката на една монашеска килия.⁸ Веднъж, когато Григорий и Ромил се хранели заедно в общата им килия, чули, че наблизко някой сече дървета. Григорий излязъл и гневно и невъздържано казал на човека — той бил родом от Трапезунд — „Кой си ти, брате, и как си посмал да сечеш дърва край нашата килия!“⁹ А чужденецът, непознат и беден — защото, в стила на народната мъдрост, забелязва Григорий „Нищетата смирява“ — му отвърнал кротко: „Прости ми, отче, тъй като съм чужденец и не знаех, че тук има килия.“ Извинителният отговор развълнувал Григорий и той поканил чужденеца да влезе при него и при Ромил. Поканили го дори да яде. В естествено последвалия разговор станало ясно, че той дошъл в Атон от Трапезунд. Гостът спечелил напълно Ромиловото доверие и той наредил на своя ученик и помощник следното: „Григорие — рекъл той, — каквото имаш в своята килия, раздели го на

¹ Сырку, пос. съч., стр. 20.

² Пак там.

³ Пак там.

⁴ Пак там.

⁵ Пак там.

⁶ Пак там, стр. 21.

⁷ Пак там, стр. 22.

⁸ Пак там, стр. 22—23.

⁹ Пак там, стр. 23.

две и дай в името на господа половината на този беден брат.¹ Григорий отначало се противял — защото не бил се освободил от своето „плътско мъдруване“: *плътское и еше мѹдрованіе нынѣ*² — но накрая се съгласил.

В историята на средновековната българска литература е рядкост името на биографа или на един преподобен да „попадне“ толкова явно в Житието. В Ромиловото житие присъствието на Григорий би могло да се определи като изключително. Сам Ромил зове ученика си: „Григорие!“.

За действияния характер на Ромил и за склонността на Григорий да обръща внимание на тази негова черта свидетелствува и обстоятелството за настъпили смут в Света гора Атонска и опитът на Ромил чрез поучителни речи да повлияе за подобряване на монашеските нрави.³ Изглежда, цитираната в Житието реч на Ромил е извлечение из слушан от Григорий или написан и ползуван от Григорий текст. Ако е вярно второто предположение — а то изглежда по-вероятно, — тогава налице е един „веществен факт“ за книголюбието на Григорий, най-яркото и пряко доказателство за което е написаното от него Житие на Ромил. Впрочем в един драматично и непосредствено предаден епизод за книголюбието си говори сам Григорий: касае се за възникнал между него и Ромил спор. На Ромил дотрябвала някаква книга и той изпратил Григорий при друг монах, който я имал, да я вземе. „Поръчката“ била изпълнена и когато Григорий се връщал — уморен вече, — седнал да си почине. Тогава той разгърнал книгата и веднага намерил главата, която Ромил искал да прочете: очевидно на тази тема учител и ученик са били разговаряли предварително. Докато почивал, той прочел въпросния откъс. Когато занесъл книгата на Ромил, той я прелиствал дълго,⁴ но не намирал потребното. Григорий услужливо му се притекъл на помощ, обаче Ромил се обидил и строго запитал: „Отгде знаеш ти, че именно тази глава е в тази книга!“⁵

Макар Григорий да пише, че се извинявал дълго на Ромил и да се търкалял в краката му, защото той искал да го изгони, явно тук е уловено едно естествено психологическо състояние: Ромил не е желал да изглежда в очите на своя ученик неосведомен. Същевременно възражението на Ромил е имало за ученика му и „педагогическа стойност“: по-голяма нравствена сила и устойчивост може да притежава този, чиито мисли са по-малко известни на тия, с които той е в контакт. Не без връзка с това правило Григорий хвали Роман, че толкова много се прочул със строгостта си, та съседни монаси изпращали при него някои от непокорните си ученици да ги поучи.⁶ С красноречие и убедителни от монашеско гледище доводи Ромил успял да убеди един млад монах да не напусне злия си и от нищо недоволен старец;⁷ ако съумее да надвие изкушението си, щял да се „венчае“ с мъчениците и да се радва заедно с ангелите.⁸

За литературната история в разглежданите откъси от Ромиловото житие е от значение повече несъзнателно констатираната — и доколкото житийната схема позволява — образно представена от Григорий мисъл за активно въздействие на една човешка воля върху друга. От изложението се вижда, че според Григорий въздействието е толкова по-силно, колкото по-голяма е

¹ Сырку, пос. съч., стр. 23—24.

² Пак там, стр. 24.

³ Пак там, стр. 24—27, е приведена цяла реч на Ромил.

⁴ Пак там, стр. 27.

⁵ Пак там, стр. 28.

⁶ Пак там.

⁷ Пак там, стр. 29—30.

⁸ Пак там, стр. 30.

увереността на въздействащия, че е прав. Ромил никога не се съмнява в своята правота: на тази настъпателност Григорий върва и със словото си я утвърждава. Ромил обаче не е само строг съдия: когато умира един млад монах, той съкрушено плаче, защото, както се изразява Григорий, е уязвено сърцето му.¹

От този щрих е виден стремежът на Григорий да търси и да изобразява различните — в дълбочина и ширина — измерения на човешката душевност. Не за това ли в следните редове той се връща към обичния си сюжет: че при Ромил непрекъснато се стичали много монаси, желаещи да се поучат от него — **ОНОГО БЕСЪДН НАПЪТАВАТНСЕ ХОТЕЩИ**.²

Исихаст до дън душа обаче, Ромил не може да понася шум около себе си. Изпълнила се поради тази мъка със скръб душата му и той помолил Григорий да отиде по северната страна на Света гора и да намери равно място, дето двамата да се заселят.³ Григорий изпълнява заръката, но отново край Ромил се събират мнозина — искат да получат от него съвети и напътствия. Във връзка с тези обстоятелства с афористичния стил на Библията Григорий пише, че не може да се скрие от очите на хората град, построен на планински връх,⁴ и че човешката слава идва сама при този, който я отбягва.⁵

Чрез тези обобщения Григорий в същност утвърждава обективната по същество мисъл, че в рамките на всяко занятие не ще остане неизвестен никой, който се е потрудил да го обогати със собствено творчество. Такава е била например нещастната и още повече щастлива участ на серския деспот Углеш, загинал в битка срещу османците, и с този подвиг останал завинаги жив и безсмъртен в паметта на потомството. Затова Григорий уверено го нарича „най-християнският“ — **ХРИСТИАНСТВЪНЪШАГО**.⁶

Прославата на деспот Углеш особено се извисява с обикновеното, но по същество епично известие, че след неговата юнашка смърт се разбягали монасите от Света гора Атонска.⁷ Избягал от Атон и Ромил и се установил в албанския град Авлона.⁸ Обаче и в този отдалечен край при него се събрали много хора, въпреки че живеел в „малка колиба“⁹. Тази отбелязана подробност въвежда много добре в несигурната обстановка на времето. На тази алтернатива е желал да се противопостави „най-християнският“ деспот Углеш: той е бил защитник на човешкото благополучие, на сигурността и спокойствието.

За литературното изследване именно такива „прояви“ на изображение са от значение, тъй като разкриват личността на писателя, доближават до сферата на неговата наблюдателност, качество, каквото Григорий притежава в значителна степен.

Многото „посетители“ принуждават Ромил да напусне и Авлона и да се отправи в **СРЪБСКОЮ ЗЕМЛЮ** — в Раванишкия манастир „Възнесение Господне“¹⁰. Тук, както обяснява Григорий, не става нищо особено. Наскоро след пристигането си в Раваница Ромил умира. Наистина външно в живота на толкова много скиталия видинчанин не стават големи събития: той вече е

¹ Сырку, пос. съч., стр. 30.

² Пак там, стр. 31.

³ Пак там.

⁴ Пак там.

⁵ Пак там, стр. 32.

⁶ Пак там.

⁷ Пак там.

⁸ Пак там.

⁹ Пак там.

¹⁰ Пак там, стр. 33.

изнемошял телесно и смъртта лесно го поваля. Но отивайки в Сърбия, той като че ли инстинктивно се стреми към родния Видин, сякаш прострял към него в молитвен унес старческите си ръце. С „обиколката“ си в посока Видин — Търново и оттам в Парория — отново Търново — след това в Света гора Атонска — Авлона и накрай — Раваница — получава се впечатлението като че Ромил „преднамерено“ и предначертано се движи по една „окръжност“, която го отвежда постепенно към родния край.

Но недостигнал да остави кости там, той в същност е прославил родния си Видин с дълбоката си и искрена вяра и желание да се изгради като високоправствена личност: намерение, което съобразно с изискванията на епохата и идейната атмосфера на своето време е успял да осъществи. Чрез възхвалата на този постигнат замисъл Григорий представя и действителното начало на собствената си личност.

Личният тон — като автохарактеристика на Григорий — проличава и в края на Житието. С типичния стил на средновековните приписки Григорий молителствувал мъртвия Ромил, на когото пак според средновековния обичай не се счита за достоен ученик, да се моли на небето за благочестивите царе и за него самия, опитал се чрез писано слово да разкаже за живота му.¹ Молбата да се съдействува с небесна закрила на благочестивите царе, тоест на християнските владетели, явно е съпричастна с тежкия спомен за загиналия в битката с османците на 26 септември 1371 г. край с. Черномен деспот Угlesh, а призивът Ромил да изпроси прощение на Григориевите грехове е почти недвусмислен намек за личния принос, който в тежкото време на опустошения и чужди набези може да даде всеки. Своя принос Григорий е виждал в прославата на един необикновен монах, роден и израсъл в България, но съвременен син на целия Балкански полуостров.

При явно нарастващия трагизъм на обстановката възславата на Роман има директна практическа цел: чрез примера на една нравствено усъвършенствувана личност да се внуши на балканските православни народи чувство на превъзходство над тия, които са погубили „най-християнския“ деспот Угlesh — затова и в началото на житийната си повест Григорий призовава да се подражава на Ромил. Усвоена веднъж, тази мисъл е могла да има според Григорий, а не по-малко и съгласно съвременните социално-политически схващания важни последици. Както бе вече изтъкнато, в този смисъл художествените и политическите виждания на Монах Григорий вървят в много отношения в паралел с писаното от Григорий Цамблак и неговия учител патриарх Евтимий Търновски — особено в Евтимиевото житие на Иван Рилски, където открито се говори за необходимостта от отпор срещу настъпващите на Балканите османски турци.²

Въобще Монах Григорий е писател с живо обществено чувство, чийто израз се „документира“ с отбелязване на факти и събития, свързани и със собствената му личност. У Григорий Цамблак такава пряко отразена особеност се среща само един път: когато разказва за единствената си среща със своя чичо Киприан Цамблак през 1379 г.³ Ето защо и по тази причина двамата Григориевци не могат да се отъждествяват.

Всеки от двамата Григориевци внася в нашата средновековна литература от втората половина на XIV и началото на XV в. свой тон. Докато Григорий Цамблак е ориентиран към големите проблеми на века, към тяхната общо-

¹ Сырку, пос. съч., стр. 34.

² Йордан Иванов, Жития на св. Ивана Рилски, Годишник на Софийския университет. Ист.-фил. фак., кн. 22, 13, София, 1936, стр. 73.

³ Боню Ст. Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература, София, 1958, стр. 185.

европейска интерпретация, кръгът на мислите, които владеят Монах Григорий, е по-ограничен. Но въпреки това и той като Григорий Цамблак е проникнат от общобалкански идеи и стремежи, причина за което е твърде сходната му с Цамблак биография, личният му контакт с гръцката и сръбската държава и, както може да се съди от творението му, и с техните литератури.

Въпреки обемното си „субективно“ присъствие в Житието на Ромил той обаче не е така обществено деен като Григорий Цамблак. Причината, както изглежда, е най-вече лична. Но тя има и своето обществено-историческо обяснение — през 1731 г., когато Монах Григорий прества да се изявява като писател, започва по същината си началото на общобалканската трагедия. Въпреки силния османски натиск, въпреки поражението на Марица, Византия, България и Сърбия са все още свободни. Така че на Григорий — въпреки всичко — не може да се вмени в дълг някаква съзнателна обществена пасивност.

Напротив. Съобразно с условията той е обществено действен и като писател — оригинален. Освен с героя си „преподобният“ Ромил запознава своя читател твърде подробно и със собствената си личност — за литературната история факт с голямо значение.

✻

Анализът показва,¹ че към тезата на Сирку за оригиналността на Монах Григорий като писател могат да се добавят някои нови аргументи, от които представата за „Втория разцвет на българската литература през XIV в.“ се разширява и обогатява. За почти несъмнено би могло да се смята вече, че Житието на Ромил Видински е възникнало, преди да бъде узаконена Търновската книжовна реформа.² Същевременно в общия си подстъп към темата Монах Григорий се доближава твърде много до похватите на писателите от Евтимиевия кръг: на много места той пряко се изказва, че желае да изгражда изложението си по **лъпоту**³ — както се знае, основополагащ принцип в „естетиката“ на патриарх Евтимий.

Следователно в тематичното и най-вече в художественото развитие на нашата литература от разглежданата епоха има приемственост. Една от причините е и непосредствената връзка на Монах Григорий с Търново: там той ходи и престоява продължително време неведнъж.

¹ За този разбор съм задължен и благодарен на Левкийския епископ Партений, който при един разговор изказа мисълта, че би било интересно и необходимо да се направи сравнение в художествения метод, характерен за творчеството на Монах Григорий и за Григорий Памфлак.

² Сырку, пос. съч., стр. XV.

³ Пак там, стр. 4, 5, 7, 13, 20 и други.